

Oci i Classes Populars (1850-1936), per Ricard Desola i Soledad Bengoechea

Soledad Bengoechea, historiadora, i Ricard Desola, filòsof

Tot i que al segle XIX les classes populars treballaven sis dies a la setmana en llargues jornades laborals que es perllongaven durant tot el dia, les ofertes d'oci que podien gaudir en el seu temps lliure es van multiplicar passada la primera meitat de la centúria, especialment en els nuclis urbans, i Barcelona no fou pas aliena a tots aquests canvis.

Diversos factors van ser els que van propiciar l'augment espectacular de l'oferta de lleure: l'enderrocament de les muralles, que va facilitar la sortida dels barcelonins del nucli urbà i la proliferació de zones de pícnic al voltant de la ciutat; una sèrie d'innovacions tecnològiques que feien possible noves formes de diversió, un ressorgiment del teatre i la cultura populars i, finalment, la pràctica de l'esport i la seva revaloració com a activitat lúdica i saludable.

Per motius evidents, la burgesia gaudia de formes d'oci i d'espais exclusius als quals la classe proletària i la menestralia no hi tenia accés per falta de recursos econòmics i de temps. No obstant això, moltes vegades l'oci burgès servia com a mirall o model a imitar per les classes populars. Altres formes de lleure i entreteniment van tenir, des del seu inici, un marcat caràcter popular.

Aquest increment de l'oferta de lleure, que s'estengué a tots els sectors de la societat, afectant també les classes proletàries i menestrals, era quantitatiu i qualitatiu alhora. Les formes antigues d'entreteniment com el teatre o els esdeveniments musicals, van experimentar una eclosió sense precedents a causa de la construcció de nous locals i espais destinats a tota mena de concerts i representacions. El teatre català es consolidà i va aconseguir seduir al gran públic amb una extensa nòmina d'autors, el màxim exponent dels quals fou, sens dubte, Àngel Guimerà. Grans teatres com el Romea o el Tívoli coexistien amb espais dedicats a gèneres més frívols com el vodevil i la revista musical dels locals del Paral·lel, que enriquien l'ambient nocturn barceloní. Al seu costat van sorgir també altres manifestacions de la música popular com els cors i corals o els aplecs de sardanes.

Les curses de braus van constituir un altre dels espectacles populars que hom podia gaudir a Barcelona a la fi del segle XIX i, sobretot, a principis del XX. La ciutat comptava amb la plaça del Torín, situada a la Barceloneta, que havia estat construïda el 1834. El 1900 es va inaugurar la plaça de Las Arenas, i el 1914 la plaça d'El Sport, que fou rebatejada el 1916 amb el nom de La Monumental.

Els plans urbanístics que van expandir la ciutat van preveure també nous espais d'oci, com el parc de la Ciutadella, construït amb motiu de l'Exposició Universal de 1888 o, ja a principis del segle XX, el parc Güell. El parc de la Ciutadella comptava, a més a més dels seus jardins, escultures i zones per passejar, amb una sèrie d'equipaments destinats a la divulgació de la ciència, com el zoològic, l'hivernacle, el museu de geologia i el museu de zoologia.

Però els avanços socials i tecnològics van venir de la mà d'activitats lúdiques i culturals completament noves. Un exemple d'això ho trobem al parc d'atraccions del Tibidabo, inaugurat el 1901. El simple concepte de parc d'atraccions, concebut com a espai destinat a la diversió i a la recerca de noves emocions, dotat amb atraccions com el ferrocarril aeri (inaugurat el 1915), la talaia (1921), o l'avió (1928), ja posa de manifest un canvi qualitatiu en la forma d'entendre l'esbarjo que només la tecnologia moderna pot oferir.

Capítol apart mereix l'esport, la pràctica del qual es va popularitzar les últimes dècades del segle XIX, donant lloc al sorgiment d'un gran nombre d'associacions esportives de les característiques més diverses.

El 1876 es fundà la Associació Catalanista d'Excursions Científiques, que més tard adoptaria el nom de Centre Excursionista de Catalunya, i que es va convertir en la referència d'una activitat que ha gaudit de gran difusió i acceptació al nostre país. El 1899 es fundà el Foot-ball Club Barcelona. Aquell mateix any va aparèixer també el Real Club de Tennis Barcelona. El 1900 es va fundar el Real Club Esportiu Espanyol, sota el nom original de Societat Espanyola de Football, car tots els seus jugadors eren espanyols, en contrast amb altres clubs formats majoritàriament per estrangers. El 1907 es creà el Club de Natació Barcelona.

Un altre fet notable és la incorporació de les dones a l'esport, del qual havien restat excloses per ser considerat un àmbit tradicionalment masculí, a més d'altres prejudicis que avui dia ens semblarien absurds, com el fet que la pràctica esportiva es considerava perjudicial per a la salut femenina fins al punt de creure's que podia representar un perill per a la maternitat.

No podríem, però, parlar de l'oci a Barcelona durant les primeres dècades del segle XX sense referir-nos necessàriament al cinema. El 1896 va tenir lloc a Barcelona la primera projecció pública del cinematògraf Lumière. El que, al principi, era considerat pel públic com la simple exhibició d'un invent tecnològic sorprenent, més semblant a una atracció de fira que a un espectacle amb immenses possibilitats lúdiques i artístiques, es va convertir al cap de pocs anys en la forma d'art i entreteniment més representativa de l'època contemporània.

Les primeres filmacions a Catalunya van ser realitzades per Fructuós Gelabert, que va fundar els primers estudis de rodatge d'Espanya. Incorporat al principi a l'empresa Diorama, va fundar la productora Films Barcelona el 1906 i va rodar un bon grapat de pel·lícules, algunes de les quals adaptaven obres teatrals de Guimerà, com és el cas de 'Terra Baixa' (1907).

La Barcelona de finals del XIX i principis del XX era, per tant, una ciutat activa i dinàmica, desenvolupada i moderna, convulsa i problemàtica, però també divertida i festiva, plena d'espais lúdics i d'espectacles atractius.

Música i dansa

Parlar de la música a Barcelona durant la segona meitat del segle XIX, especialment pel que fa al proletariat i la menestralia, ens remet inevitablement a la figura de Josep Anselm Clavé i als seus cèlebres cors.

Clavé va començar la seva carrera musical tocant les seves pròpies composicions pels cafès de la ciutat, amb gran acceptació popular. Malgrat que al principi estava només ell amb la seva guitarra, el 1845 ja dirigia un grup de músics que seguia actuant pels cafès sota el nom de 'L'Aurora'. D'aquest grup de músics, i de la idea de fer-los cantar, va sorgir el 1850 la que fou primera coral d'Espanya, amb el nom de 'La Fraternitat'.

El propòsit de Clavé, home de fermes conviccions progressistes, transcendia l'àmbit musical i adquiria una funció pedagògica, intentant apropar la música a les classes populars, oferir-lis una activitat cultural que els permetés evadir-se de les seves llargues jornades laborals i allunyar-los "de l'alcoholisme i el vici de les tavernes".

Els esports

El futbol va ser introduït a Barcelona, com a d'altres parts d'Espanya, per elements estrangers (la majoria suïssos o anglesos) que residien a la ciutat. No obstant això, molt aviat es va convertir en un dels esports més populars i en un autèntic espectacle de masses, així com en un referent esportiu per tota Catalunya.

Es tractava d'una activitat accessible a totes les classes socials, ja que no requeria de grans inversions com ocorria amb altres esports més burgesos com el polo o l'incipient automobilisme.

L'excursionisme és, juntament amb el futbol, l'esport que ha gaudit de més popularitat entre els barcelonins. Les seves arrels cal buscar-les en l'entusiasme que va provocar el moviment cultural de la Renaixença, d'inspiració clarament romàntica, que enaltia els valors nacionalistes i reivindicava la llengua, la literatura, la història i la identitat de Catalunya.

Un altre esport fortament arrelat a la ciutat va ser la natació, cosa que no resulta estranya en una ciutat oberta al mar com és Barcelona. El 10 de novembre de 1907 es va fundar, en el gimnàs Solà, el Club de Natació de Barcelona, presidit per Bernat Picornell.

Curses de braus

Durant la segona meitat del segle XIX la tauromàquia va gaudir de gran popularitat a Barcelona.

El Torín, la primera plaça de toros de Barcelona, va ser construïda el 1834 al barri de la Barceloneta. Encara que ja existien opinions contràries a la tauromàquia, per considerar-la un espectacle salvatge, la veritat és que les curses de braus gaudien de gran èxit. Des del 1835 fins al 1841 la plaça va ser clausurada, encara que no per falta d'afezionats; el 25 de juliol de 1835, en plena Guerra Carlista i enmig d'un clima polític força enrarit, els espectadors descontents i irats després de presenciar una cursa de pèssima qualitat, van acabar llançant objectes a la plaça, van sortir al carrer i es van dirigir cap a les Rambles. Molta gent del carrer s'hi afegí espontàniament i el grup a poc a poc va tornar-se més nombrós, provocant aldarulls per tot arreu. El que havia començat com una expressió de protesta per un mal espectacle va degenerar en una sèrie de disturbis anti-clericals que van acabar amb l'atac als convents de la Mercè, Sant Francesc i Santa Mònica

Teatre i Cinema

Als anys 50 del segle XIX, quan encara no existia el cinema i molt menys la televisió, els espectacles teatrals representaven un poderós reclam que atreïa al públic barceloní de totes les edats i classes socials.

La ciutat comptava amb grans teatres com el Principal, el Liceu, el Circ Barceloní, l'Odeon o el Romea, gran nombre d'espais on representar peces teatrals o musicals, teatres d'estiu a l'aire lliure, petites sales propietat de societats culturals, recreatives o polítiques, i fins i tot sales particulars on grups d'amics representaven obres a nivell d'afezionats. Esment a part mereixen altres espais polivalents, com els Camps Elisis de Barcelona, inaugurats el 1853, que es trobaven entre el passeig de Gràcia i els actuals carrers de Bruc, Rosselló i Aragó, on a més d'espectacles teatrals la gent podia gaudir de concerts i tot tipus d'activitats d'oci, com muntar a la muntanya russa, practicar exercicis d'equitació o simplement ballar o prendre un cafè.

Els teatres solien alternar les representacions teatrals (melodrames o peces satíriques) amb els espectacles musicals que es decantaven per l'òpera en els ambients burgesos i per la sarsuela en el cas del proletariat i la menestralia.

Al principi, l'oferta teatral catalana era pràcticament inexistent i estava limitada a espais molt concrets. La major part de les obres estrenades en els grans teatres eren en castellà o es tractava de traduccions d'autors estrangers, especialment francesos. A partir de la dècada dels 60 les coses van començar a canviar, gràcies en bona mesura a l'obra de Joaquim Dimas i Frederic Soler. Aquest últim va estrenar, el 1864, 'L'Esquella de la Torratxa' al teatre Odeon. Fou tal l'èxit que va obtenir que va fundar, juntament amb Dimas, la societat 'La Gata', que va estrenar obres satíriques escrites pel propi Soler sota el

pseudònim de Serafí Pitarra. Poc temps després, amb l'estrena de 'Les joies de la Roser' el 1866, la carrera teatral de Soler va canviar de rumb, decantant-se pel drama costumista.

Un altre autor destacat de l'època fou Víctor Balaguer, que va conrear el teatre poètic amb les seves 'Tragèdies' (1876) i 'Noves Tragèdies' (1879), d'estil romàntic, en què mostrava personatges històrics com Hannibal, Neró o Cèsar.

Però el dramaturg català més important del segle XIX va ser, sens dubte, Àngel Guimerà. El seu grau de popularitat va ser tan alt que algunes de les seves obres van ser adaptades al cinema quan el setè art començava a donar les seves primeres passes a Catalunya.

A principis del segle XX va sorgir i es va popularitzar una forma d'art i entreteniment completament nova que aviat es convertiria en una de les formes d'oci preferides pels ciutadans i en un autèntic fenomen de masses que ha deixat una petjada inesborrable en l'imaginari col·lectiu: ens referim al cinema.

Fructuós Gelabert va ser el pioner dels rodatges cinematogràfics a Catalunya i és considerat el pare del cinema català. A ell devem la primera pel·lícula argumental feta al nostre país, titulada 'Riña en un cafè' (1897) i, el mateix any, del primer documental, 'Sortida dels treballadors de l'Espanya Industrial'.

Consolidada la indústria a Barcelona, l'oferta cinematogràfica va experimentar un gran creixement que la situava al capdavant de la filmografia europea. El 1914 Barcelona era la capital del cinema espanyol, el centre de la indústria cinematogràfica de tot l'estat i una de les ciutats del món amb més sales de projecció.

El 1915 i 1916, Hispano Films va produir la primera obra important d'aventures en episodis, 'Els misteris de Barcelona' i 'Barcelona i els seus misteris', que representava un allunyament del cinema documental o dramàtic i una aposta pel gènere d'acció.

El gènere dramàtic seguia sent, però, el preferit del públic, i a ell pertanyen alguns dels títols més reeixits de l'època, com 'La boja del monestir' (1916) i 'Los Saltimbanquis' (1916), ambdues de Domènec Ceret, o 'Mefisto' (1918) i 'Codícia' (1918) de J. M. Codina.

La cultura popular

A la segona meitat del segle XIX van sorgir a tota Catalunya multitud d'associacions destinades a promoure la cultura entre les classes populars, especialment entre els menestrals. Aquestes associacions adoptaven noms diversos (ateneu, centre social, club de lectura, casino, etc.) però tenien una mateixa voluntat culturitzadora que, en moltes ocasions, es presentava com l'única alternativa a la limitada oferta governamental dels sectors socials més pobres.

Al principi, els ateneus es formaven entorn d'una petita biblioteca i unes quantes taules de cafè (que contribuïen al seu finançament) i en ells es llegia en veu alta la premsa diària per fer-la accessible als analfabets. A poc a poc aquestes agrupacions es van enfortir, creant una xarxa associativa sense precedents i abastant diversos aspectes de la vida cultural popular, com la música o la literatura. Molts ateneus, per exemple, comptaven amb una coral pròpia a imitació dels cors de Clavé.

Aquest moviment associatiu cultural va tenir gran importància en l'alfabetització i formació de les classes populars. En els seus locals s'organitzaven cursos sobre els temes més diversos (comptabilitat, idiomes estrangers, etc.), s'impartien conferències i s'organitzaven obres de teatre, concerts i tot tipus d'esdeveniments relacionats amb la cultura, aconseguint tal nivell d'activitat que aviat va despertar el recel dels poderosos.

En els seus inicis, tal com passava en molts altres àmbits, els ateneus constituïen un espai estrictament masculí. Durant la dècada dels vuitanta va començar a permetre's l'entrada de les dones, sempre que fossin acompanyades per un home.

Nous espais per gaudir

El parc de la Ciutadella va ser concebut com un espai d'oci popular on els ciutadans podien gaudir -i també aprendre-, ja que estava dotat d'infraestructures destinades a promoure la ciència i el coneixement. Així, el parc va comptar des del seu origen amb un zoològic, un hivernacle, un umbracle, el museu de zoologia i el museu de geologia, a més de gran varietat d'escultures i jardins adornats amb les més diverses espècies vegetals.

A partir de la segona meitat del segle XIX, els barcelonins podien gaudir de molts altres espais de lleure a l'aire lliure, com els cèlebres jardins d'Estiu, on els ciutadans anaven a prendre un cafè, a escoltar un concert, a ballar o simplement a passejar.

Esment a part mereixen els jardins d'Euterpe, construïts per iniciativa d'Anselm Clavé i els seus col·laboradors i utilitzats com a espai per a concerts dels seus famosos cors. Els jardins d'Euterpe es trobaven al passeig de Gràcia i comptaven amb un cafè, una sala de ball, diverses atraccions i espais per passejar. Van ser inaugurats el 5 de juny de 1857 i es van mantenir oberts fins el 1861.

L'oci nocturn també tenia el seu lloc a Barcelona, i es concentrava especialment en els cafès i teatres de l'avinguda del Paral·lel. Allí va obrir les portes, el 1899, el famós teatre El Molino, que va acabar sent un cabaret conegut a tota Europa i pel qual van passar les millors vedettes de l'època. El Molino va ser batejat com La Pajarera Catalana, el 1905 va passar a dir-se Gran Saló del Segle XX i finalment va adoptar el nom de Petit Molin Rouge en homenatge al famós cabaret parisenc. El 1929 va remodelar la seva façana, afegint el famós molí que amb el temps es convertiria en un símbol de la nit bohèmia barcelonina. El 1936 va passar a dir-se Molin Rouge, però després de la guerra civil es va castellanitzar el nom i es va eliminar la paraula "rojo" per les seves connotacions polítiques.

La concentració de teatres i cafès van fer del Paral·lel el carrer de l'oci noctàmbul i bohemi de la ciutat, convertint-se en el que alguns han qualificat com el Broadway de Barcelona.

Un altre aspecte de l'oci ciutadà, especialment de les classes populars i menestrals, van ser els balls i les festes de barri, que a Barcelona van tenir un caràcter especial a causa dels famosos envelats. Els envelats eren construccions lleugeres, cobertes de tela, que podien desmuntar-se i traslladar-se, i que tots els barris aixecaven a les seves festes majors com a espai de ball.

Entre les festes de barri, aviat van destacar les de Gràcia, sobretot per l'espectacularitat dels seus carrers guarnits. Ja el 1877 es té notícia d'un concurs de botigues guarnides, però fou a principis del segle XX quan va arrelar el costum, que ha arribat fins els nostres dies, de guarnir els carrers, activitat en la que hi participen amb entusiasme els veïns i les associacions del barri. La implicació dels menestrals en aquestes festes populars és notòria, adoptant un paper protagonista en la seva organització.

Referències

Bengoechea, Soledad., & Desola, Ricard. (2011) *Barcelona menestral, 1854-1936*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

Per citar l'article: Bengoechea, S., & Desola, R. (2014). Oci i Classes Populars (1850-1936). *Catxipanda*, 1(1). Recuperat (data de visualització), a <http://wpu.ir/61yio>